

İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku

In Turks before Islam the Law of Family

Mehmet MANDALOĞLU*

ÖZET

İslamiyet'ten önce Türklerde aile toplumun temelidir. Aile, Türk hukuk sistemi olan töre içinde kendine özgü bir hukuk anlayışına sahiptir. Ailenin oluşmasındaki bu anlayış; örf, âdet, gelenek, görenekler olarak görülmektedir. Ailenin oluşması, söz kesme ile başlayıp düğün töreniyle devam eden ve çocuğun dünyaya gelmesiyle tamamlanan bir süreç olarak görülmektedir. Bu süreçte, kalın ve çeyiz'in varlığı ailenin bütünlüğünü koruyan unsurlardandır. Aile hukuku açısından kalın ve çeyiz'in varlığı boşanmanın önündeki bir engel olarak görülmektedir.

Bundan dolayı eski Türklerde boşanma olayları fazla görülmez. Eski Türk aile hukukunda kadına önem verildiği görülmektedir. Kadın, sadece ailenin malının ortağı değil, aynı zamanda kendi malının da kullanıcısıdır. Koca, karısının baba evinden gelirken getirdiği çeyiz üzerinde hiçbir hakka sahip değildir. Aile hukuku açısından, kadınlar şahsi mülkiyet sahibidirler. Kadına verilen önem, ceza hukuku uygulamalarında da görülmektedir. Kadına karşı işlenen suçlar ölümle cezalandırılmıştır. Hukuki açıdan eski Türklerde ataerkil bir yapı görülmesine rağmen kadınların da söz sahibi olduklarını görüyoruz. Çocukların durumu ise töre gereğince güvence altına alınmıştır. Aile hukukunun temeli, miras ve mülkiyet hukukuna dayanmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Aile, Hukuk, Miras, Kadın, Erkek, Çocuk

ABSTRACT

Before Islam among the Turks the family is the basis of society. Family, in customs of Turkish legal system has a unique understanding of law. This understanding of family formation, customs, traditions and customs observed. The formation of the family, the wedding ceremony begins with cutting a process of ongoing and completed the child is seen as the origin.

* Dr. Tarih Öğretmeni, Keçiören Anadolu Lisesi, mndl04@mynet.com.tr

In this process, the presence of dowry and bride's trousseau parcel protect the integrity of the family. The presence of dowry and bride's trousseau in terms of family law is seen as a barrier to divorce. Therefore, in ancient Turks divorce events weren't seen. In old Turkish family law, women are given importance. Women not only family financial partner, but also the user of their possessions. Husband does not have wife's father's house any rights over trousseau brought by the way. In terms of family law, women are the owner of personal property. The importance of women in the criminal law practice may also occur. Crimes committed against women sentenced to death. Although in ancient Turks a patriarchal building see that legal point of view that women. The situation of children is ensured according to custom. The basis of family law, inheritance and property law is based.

•

KEY WORDS

Family, Law, Inheritance, Women's, Men's, Children's.

Giriş

İslamiyet'ten önceki Türklerde aile, toplumun en küçük birimiydi. Ailenin meydana gelmesi için gerekli bazı toplumsal kurallar bütünü Türklerde hukuk anlayışının oluşmasında etkili olmuştur. Yazılı olmayan hukuki kurallar bütünü olarak karşımıza çıkan töre, eski Türklerde önemlidir. Töre, Eski Türklerle atalarından kalan bütün kurallar toplamı (Gökalp 1977: 17), "kanun" manasında eski Türk sosyal hayatını düzenleyen "mecburi" kaideler bütünü (Kafesoğlu 1993: 233) olarak tanımlanmaktadır. Töre, İslamiyet'ten önceki Türk toplumunda hâkim ve geçerli olan tek değerdi. Türkler bu durumu, "il (devlet) gider törü (töre) kalır" sözü ile ifade ediyorlardı (Koca 2002: 15). Toplumda törenin önemini anlatan en iyi söz hiç şüphesiz "töre konuşunca han susar" deyimidir (Aksoy 2011: 12). Eski Türklerde töre her şeyin üstünde görülmektedir. Töre, yazılı olmayan kurallar bütünüdür. İnsanlık tarihinde yazıdan önce söz, yazılı hukuktan önce sözlü hukuk olduğu için birçok yazılı hukuk uygulaması daha çok sözlü hukuk deneyimlerinden ortaya çıkmıştır. Yazılı hukukun daha sonra yasaya dönüştürdüğü kurallar, sözlü hukukun daha önceden uyguladığı ve genellikle kazandırdığı kurallardır (Oğuz 2012: 104). Bu sözlü kurallar bütünü İslamiyet'ten önce Türklerde töre olarak görülmektedir. Töre; örf, âdet, gelenek, görenek şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Töre, Türklerde sadece sosyal hayatı düzenleyen bir kurallar bütünü değil aynı zamanda sözlü normlar bütünüdür. Töre, her şeyin üstünde olup, Türklerin bütün fertleriyle uymak zorunda oldukları hukuk kurallarıdır. Hükümdarlar da töreye uymak zorundadırlar. Törenin değiştirilmez hükümler içerdiği sonucu çıkarılmamalıdır. Töre hukukunun hükümleri, tıpkı yazılı hukukun hükümleri gibi eskimektedir (Oğuz 2012: 104). Hükümleri eskijen, değiştirilmesi gereken töre, çevre ve imkânlarla uygun yeniliklere açıldı (Kafesoğlu 1993: 234). Bu durum, törenin yeniliklere açık olduğunu ya da törenin değişebilir özelliklerinin bulunduğunu gösterir. Türk hükümdarları yere ve zamana göre "meclis"lerinin onayını almak suretiyle töreye yeni hükümler getirebiliyorlardı (Kafesoğlu 1993: 234). Kurultayda alınan değişiklik kararı hakan tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmektedir. Buradan Kağan'ın tek başına karar verme yetkisine sahip olmadığı, ancak meclisindeki kararı onayladıktan sonra yürürlüğe girdiğini görmekteyiz.

Törenin uygulanmasına özgü bir örneği Asya Hun Devleti ile Avrupa Hun Devletini mukayese ederek vermemiz mümkündür. Asya Hun Devleti, en önemli dönemini devlet teşkilatlanması, askeri, siyasi vb. başarıları açısından Mete (Mo-tun) zamanında yaşamıştır. Mete zamanında Hun Devleti, devlet teşkilatı ve kurumları açısından ileri bir seviyeye ulaşmıştı. Avrupa Hun Devleti de bu seviyeye Attila zamanında ulaşmıştır. Attila döneminde de Avrupa Hun Devleti siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel açılardan ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Avrupa Hun Devletinde, siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel kararlar mecliste alınmış, töre kuralları uygulanmıştır.

Törenin anayasa hükmünde adalet, iyilik, fedakârlık, eşitlik, kişilik gibi değişmez prensiplerinin bulunması (Kafesoğlu 1993: 235), aile kurumunun korunmasını ve toplumdaki mensubiyet fikrinin pekiştirilmesini (Aksoy 2011: 12) sağlamaktadır. Ailenin devamlılığı töre tarafından güvence altına alınmıştır. Aile üyelerinde "Ben ölürsem çocuklarım ve eşim ne olur" diye bir kuşku ve korku olmaması törenin aile fertlerine verdiği güvencenin sonucudur. Ailenin reisi konumundaki beyin hayatını kaybetmesinden sonra ailesine, çocuklarına kimin bakacağı törece tayin edilmiştir. Aile dışarıya karşı bir bütündür (Ögel 1979: 167). Buradan törenin aile hukuku açısından ne denli büyük bir sorumluluğa sahip olduğu görülmektedir.

1. Eski Türklerde Hukuki Açıdan Ailenin Oluşması

Aile, "ana, baba, çocuklar ve tarafların kan akrabalarından meydana gelmiş ekonomik ve toplumsal bir birlik"tir (Güler 1992: 39). Aile, toplum olma anlayışının başlangıcıdır. Birbirine akrabalık bağları ile bağlı olan fertlerin toplamıdır (Koca 2002: 15). Eski Türk toplumunda ilk sosyal birlik olan aile, bütün toplumsal bünyenin çekirdeği durumunda idi (Kafesoğlu 1993: 216; Ögel 2001: 237; İlgen 2005: 827). Kan akrabalığı esasına dayanan ailede reis erkekti. Ailenin esas çekirdeğini baba, oğul ve torunlar oluşturuyordu. Evlenip giden kızlar ile onların çocukları aileden sayılmazlardı (Ögel 2001: 237; İlgen 2005: 827).

Göktürklerde aile ile bilgilerimizin kaynağını Orhun Kitabeleri oluşturmaktadır. Kitabelerde geçen ifadelerden Göktürklerdeki aile yapısı hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Köl Tigin Abidesi Doğu Cephesinde "*Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış, insanoğlunun üzerine atam Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyivermiş*" (Ergin 1983: 20) ifadeleri geçmektedir. Buradan yeryüzünün nasıl yaratıldığı ve yeryüzünde Türk milletinin nasıl töre sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlatışta Türklerin hukuki normlarının olduğu ve bunun

bir düzenleme sonucu oluşturulduğu görülmektedir. Göktürklerde ailenin oluşmasını sağlayan ifade ise yine Orhun Kitabeleri'nde geçmektedir. Buradaki ifadeye göre; *“Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlderis Kağan'ı, annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup kaldırmış olacak”* (Ergin 1983: 20). Bu ifadeden Türklerde aile yapısı ile ilgili en önemli çıkarım, çekirdek aile yapısının olduğudur. Orhun Kitabeleri'ne göre Türk ailesi ana, baba ve çocuktan oluşmaktadır. Eğer geniş aile yapısı olsaydı kitabelerde buna yer verilirdi.

Eski Türk devletlerinde sosyal ve hukuki kuralların bütününe töre adı verilmektedir (Aydın 1995: 33). Töre, aile ile kişiler için bir “görenek” idi. Töre, aynı zamanda bir “yol”, daha doğrusu “yaşama yolu” idi (Ögel 1979: 232-233). Eski Türklerde şahıs, aile ve miras hukukunun oluşmasında törenin etkisi bulunmaktadır. Törenin oluşumu ile ilgili en önemli bilgi kaynağımızı Orhun Kitabeleri oluşturmaktadır. Orhun Kitabeleri'ne göre töre, halk arasında zaman içinde var olan örf ve âdetlerin belirli bir süreç içinde hukuki bir yapı kazanması ve sosyal yaptırımların yanı sıra hukuki yaptırımların da devreye girmesidir (Aydın 1995: 33). Buradan aile hukukunun temelini oluşturan örf, âdet, gelenek, görenekleri değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

İslamiyet'ten önce Türklerde ailenin meydana gelmesi evlilik yoluyla gerçekleşmektedir. Evliliğin gerçekleşmesi özel hukuk açısından incelenmesi gereken bir konudur. Çünkü aile müessesesinin kurulması amacıyla düzenlenen evlilik merasimleri töreye göre yapılmaktadır ve töre gereğince meydana getirilen aile düzeni daha sonraki kuşaklara aktarılmaktadır. Türkçede kullanılan “evlenme” veya “evlendirme” tabirleri evlenen erkek veya kızın baba ocağından ayrılarak yeni bir ev (aile) meydana getirdiğinin ifadesidir (Kafesoğlu 1993: 216). Buradaki ifadeden evlilik yoluyla yeni bir yuva kurulması anlaşılmaktadır. Türk anlayışına göre “evlenme ve yuva kurma” Türk devletlerinin temeli idi (Ögel 1979: 174; Güler 1992: 50). O halde yeni bir yuva kurulduğuna göre özel mülkiyet kavramı ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Evlilik birbirlerini seven, birbirleriyle bir ömür bir arada yaşamayı göze alan iki insanın birlikteliklerinin zihinlerde ve toplum gözünde resmleşmesidir (Erkul 2002: 58-59). Eski Türklerde evlilik yoluyla bu beraberliğin toplum gözünde resmi bir kimliğe büründürülmesi hukuki açıdan değerlendirilmelidir. Çünkü hukuki olarak evliliklerin diğer insanlar ve kanun önünde belgelendirilmesi gerekir. Eski Türklerde bu uygulamanın yapıldığını görmekteyiz. Evlenme, eski Türklerde toplumsal

bir görevdi. Bekârlık ayıp sayılırdı (Erkul 2002: 63). Kaşgarlı Mahmud, evliliğin gerçekleşmesi için iki kişi arasında aracılık yapan, evlenme zamanında dünürler arasında gidip gelen kişilerin olduğunu ve bu kişilere “arkuçı” denildiğini ifade etmektedir (Kaşgarlı Mahmud 1985: I, 141). Türklerde evlilik, oğlan ve kızın ortak iradesi ile ailelerin karşılıklı rızasına bağlıydı (Koca 2002: 16).

Eski Türklerde bir genç evlenirken ne karısını kendi babasının ocağına getirirdi ne de kendisi karısının ocağına giderdi. İç güveylik olmadığı gibi iç gelilik de yoktu (Gökalp 1976: 296). Buradan eski Türklerde şahsi mülkiyet kavramının oluştuğunu görmekteyiz. Çünkü yeni evlenen çift kendi yuvalarını kurmak suretiyle kendilerine ait mal-mülk sahibi de olmaktadır. Bu durumun toplumsal yönü ise, çiftin kendi sosyal ortamını oluşturmasıdır.

Hun devletinde hakanların kız aldıkları belirli boylar vardır. Hunların sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş boyları kız kaçırma yolu ile evlenme yöntemine başvurmamışlardır (Yakut 2002: 408-409). Çünkü Hunların “kız kaçırma” geleneği ile evlendiklerine dair hiçbir belge bulunmamaktadır (Ögel 1979: 162). Çin kaynaklarından elde edilen bilgilere göre, Kuzey Uygurlarda aile, resmi ve hukuki bir evlenme akdine dayanmıştır. Evliliği “kavuşmak” olarak niteleyen Uygurlar, evliliğin aşk ve his yönünü belirtmişlerdir. Uygurlarda kan hısımlığı evlenmeye engeldir. Evlenmenin belli bir yaşı yoktur ve buluş evlenme için yeterlidir (Yakut 2002: 423).

Eski Türklerde aile yapısı devletlerin çoğunda aynı şekilde meydana gelmiştir. Bu durumun oluşmasında aileyi meydana getiren esasların örf ve âdet hukuku şeklinde zaman içinde kurallaşması etkili olmuştur. Bu oluşumda devletlerin rolü hukukun diğer alanlarına göre sınırlıdır (Dursun 2011: 110).

Türk toplumu ataerkil bir yapıya sahiptir. Yani baba ve erkek otoritesi geleneksel yapının temel taşlarından biridir. Ataya ve babaya karşı gelmek, onların sözünden çıkmak şu ya da bu şekilde ceza gerektiren bir suçtur (Oğuz 2012: 109). Aile yönetiminde *Baba hukuku* esastır. Aile tipi küçük ailedir (Dursun 2011: 110). Türk toplumunda doğan çocuklar babanın soyuna aittir ve soy erkek çocukla devam eder. Bu nedenle doğan çocukların babasının kim olduğu bilinmezdir. Dede Korkut Kitabı’nda geçen “Oğul kimden olduğun anası bilir” atasözü konuyla ilişkili okunabilir. Evlilik kurumu özelinde evlenecek gençlerin kimlerle evleneceğine ailenin ve buna daha çok erkeklerin karar vermesi düşüncesi he korunmuştur. Ya da bütün gelenek biçimleri korunarak evlenecek olan gençlerin rızalarının alınması ön plandadır. Kız isteme, söz kesme, nişan, kına gecesi,

düğün vb. törenler bu otoriteyi tanıyan, tanımlayan ve destekleyen pratiklerdir (Oğuz 2012: 109-110).

İslamiyet'ten önce Türklerde aile yapısının hukuki olarak yasalaştığı evlilik türü dıştan evlenme olarak tanımlanan egzogami biçimindeki evliliktir. Türklerde dışarıdan evlenme (exogamie) esastır (Donuk 1988b: 8). Türklerde görülen egzogami anlayışının bulunmadığını iddia eden araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu araştırmacılardan Esra Yakut, özellikle Göktürklerde evlenme genellikle ekzogamik temellere dayanmadığını ifade etmektedir. (Yakut 2002: 416). Buradaki tartışılan konu hukuki açıdan bakıldığında kanaatimce Türklerdeki evlilik müessesesinin dıştan gerçekleşen biçimidir. Çünkü Türklerde oğlanlar dışarıdan evlendirilmekte, kızlar da dışarıya verilmekteydi (Koca 2002: 16). Türklerde görülen egzogami biçimindeki evlilik anlayışının varlığına başka bir görüş kazandıran Bahaeddin Ögel ise, konuyu Hunlara kadar götürmektedir. Bahaeddin Ögel, Çin kaynaklarından elde ettiği bilgiler doğrultusunda, Hunların gelişmiş babaerkil aile yapısına sahip olduğunu, babaerkil ailenin temelini de dışarıdan evlenmeye yani ekzogamiye dayandığını ifade etmektedir (Yakut, 2002: 408). Kafesoğlu da, Türklerde görülen evlenme tipinin dıştan evlenme (egzogami) biçiminde olduğu görüşündedir (Dursun 2011: 110).

Türklerde aile yapısını oluşturan hukuki bir etken evlilik tiplerinden çok eşlilik olarak değerlendirilen monogami biçimindeki evliliğin olup olmadığıdır. Bu konuda da araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. İbrahim Kafesoğlu, Türklerde görülen evliliğin tek eşlilik (monogami) olduğu görüşündedir (Dursun 2011: 110). Abdülkadir Donuk, eski Türk toplumunda genellikle tek eşlilik (monogamie) görüldüğünü, bunun yanında hükümdar ailesinde siyasi sebeplerle birden fazla kadınlarla evlenmenin var olduğunu ifade etmektedir (Donuk, 1988b: 8). Esra Yakut ise bu konuda biraz daha farklı düşünmektedir. Ona göre Türklerde, çok kadınla evlilik söz konusudur. İlk kadın evin baş kadını olmuştur. Daima denklige dikkat edilmiştir. Yüksek mevkide bulunan bir kadın, kendisinden aşağı durumda bulunan bir erkekle evlenemediği gibi; dengi olmayan bir kızla evlenen erkeğin çocukları da toplum tarafından farklı davranışlarla karşılanmıştır (Yakut 2002: 416). Orhan Türkdoğan, Hunlar arasında çok kadınla evlenmenin hâkim olduğu görüşündedir. Bu görüşüne dayanak noktasını ise, Türklerde görülen Levirat tipi evlenmenin varlığı oluştur-

maktadır. Diğer bir deyişle, Levirat kaidelerinden çıkartılan bir sonuçtur (Türkdoğan 1992: 34; Yakut 2002: 409).

İslamiyet'ten önce Türklerde aile yapısının oluşumunun incelendiği makalemizde evlilik müessesesinin hukuki açıdan değerlendirilmesi gereken diğer bir evlilik tipi leviratus olarak ifade edilen evlenme biçimidir. Levirat yani üvey anne ile evlenme geleneği Hunlara özgüdür (Türkdoğan 1992: 5). Hunlarla birlikte başlayan bu evlilik tipinin hukuki olarak incelendiğinde farklı neticeler elde edilecektir. Hunlarda özel hukuk açısından levirat kaidelerine göre, babaların ölümünden sonra oğullarının üvey anneleri ile büyük kardeşlerinin ölümünden sonra küçük kardeşlerin yengeleri ile amcaların ölümünden sonra yeğenlerin yengeleri ile evlenmeleri hukuki bir görev olarak kabul edilmiştir (Ögel 1981: 352; Gökalp 1976: 233; Yakut 2002: 409). Hunlarda görülen levirat tipi evlenme Göktürklerde de görülmektedir. Göktürklerde oğullar, babaları ölünce üvey annelerini almak zorundadırlar. Kardeşleri ve amcaları öldüğünde de karılarını almak, kardeşler ve yeğenler için bir gerekliliktir. Bu prensibin amaçları da Hun devletindekiyle aynıdır (Yakut 2002: 416).

Levirat uygulaması Türk aile yapısında hukuki olarak değerlendirildiğinde de uygulanması gereken bir zorunluluktur. Nitekim babaları ölen oğullar, anneleri ile küçük kardeşlerini ailelerine katıp, bakmak ve beslemek zorunda idiler. Ölen kardeşlerin eşleri ile çocuklar da sokakta kalmazlardı. Yaşayan kardeşler hemen onları kendi ailelerine katarlar ve onlara sahip çıkarlardı (Ögel 1979: 164). Türklerde leviratusun gayesi, Türk topluluklarında dul kalan kadınları çaresiz bırakmamak, himaye etmek ve onların hayatını teminat altına almaktır (Köymen 1973: 20; Kafesoğlu, 1993: 294). Hunlarda büyük kardeş ölünce, ondan sonra gelen kardeş, ölen kardeşinin karısı ile çocuklarını, eğer dul isterse alıp, kendi ailesine katabiliyordu. Dul istemezse böyle bir evliliğin olamayacağı bilinmektedir (Ögel 1979: 176-177). Levirat geleneğiyle dul kalan kadınların aile bütünlüğü içerisinde tutulması ailenin ortak mülkünün parçalanmasının önüne geçmekte idi. Böylece ortak mülkiyet anlayışı, töredeki bu evlilik biçimiyle korunmuş oluyordu. Rasyonel, leviratus geleneğinin cemiyetin her tabakasında aynı şekilde görülmediği, bu âdetin yüksek tabakaya has olduğu görülmektedir (Rasyonel 1971: 57).

Eski Türklerde ailenin meydana gelmesi söz kesimi ile gerçekleşmektedir. Söz kesme aynı zamanda evlilik için atılan en önemli adımdır. Söz kesme Türklerde, çok değer verilen bir antlaşmadır (Ögel 1979: 183). Buradan sözleşmenin yapıldığı anlamı çıkarılmaktadır. Kesme kelimesi burada artık evlilik işinin hukuki açıdan bir noktaya getirildiğinin göstergesidir. Söz Kesme ile evlilik haya-

tına bir başlangıç yapılmıştır. Bazı Türk boylarında söz kesme antlaşmasının “at üzerinde” yapıldığı bilinmektedir. Kız ve oğlan tarafı at üzerine binmiş olarak karşılaşır ve böylece antlaşırıldı (Ögel 1979: 183; Ögel 2001: 268). Bu antlaşmayla kız ve erkek sözlenmekte, böylece nişanlılık süreçleri başlamaktadır.

Türklerde babanın sonsuz bir “velayet hakkı” görünmemektedir (Ögel 1979: 183-184). Babanın sonsuz velayet hakkının bulunmaması kızını istediği kişiye veremeyeceğinin kanıtıdır. O halde baba kızını istediği kişiye veremeyeceğine göre kızının isteklerine dikkat etmek durumundadır. Aynı zamanda baba kızının evlenmek isteyip istemediğini de bilmelidir. Kızın babaya bu isteğini açıkça söylemesi Türk kültüründe beklenilmeyecek bir davranış olsa gerektir ki evlenmek isteyen kız babasına razı olduğunu gösteren bir sembol vermek durumunda kalmıştır. Söz kesiminde kızın, evlenmeye razı olduğunu gösteren, “rıızalık” sembolü bütün Türk illerinde “mendil” idi (Ögel 1979: 183-184). Evlenmede eşlerin rıızasından başka ana-babanın da rıızası gereklidir. Ayrıca kızın kendi hayat arkadaşını seçmekte özgür olması aile içerisinde mülkiyetin yanında ferdin de hür olduğunu göstermesi bakımından önemli bir hukuki durumdur (Donuk 1980-81: 165).

Söz kesiminin tamamlanmasından sonraki aşama, nişan yapmadır. Eski Türklerde nişan, evlenme için bir evlenme vaadi ve aynı zamanda bir ön akid’dir. Nişanlı anlamında “adaklı” sözü kullanılmaktaydı (Ögel 1979: 184). İslamiyet’ten önceki Türklerde Evlenme için muayyen bir yaş şartının olmaması babaların küçük yaştaki çocuklarını veya vesayet altındaki çocukları evlendirmelerine neden olmuştur (Arsal 2002: 90). Evlenmelerde yaş sınırının bulunmaması İslamiyet’ten önce Türklerde “beşik kertmesi” biçiminde nişanların yapılmasına neden olmuştur. “Beşik Kertme nişan”; tanıklar, antlaşma ve dua ile yapılırdı. Beşik kertmesi nişanlılar, ergenlik çağına gelince, ikinci defa yeniden nişanlanırlardı (Ögel 1979: 184). Ergenlik döneminde nişanın tazelenmesi hukuki açıdan değerlendirildiğinde reşit olma durumunun Türklerde önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü evliliğin gerçekleşebilmesi için genç adayların belli bir yaşa ulaşmaları gerekmektedir. Bu yüzden beşik kertmesi nişanlıların yeniden ikinci kez nişanlanmaları eski Türk toplumunda yaş mefhumunun olduğunu düşündürmektedir. Nişanlanma için ergenlik döneminin beklenmesi evlilik için de böyle bir uygulamanın olduğunu düşündürmektedir. Nişan törenine ayrıca, “Küçük Düğün” de denmiştir (Ögel 1979: 184). Günümüzde ni-

şan merasiminde “yüzük takma” âdeti ise eski Türklere dayanmaktadır. Dede Korkut'ta Bey Beyrek, nişanlısı Banu Çiçek'e yeniden bir yüzük takmıştı. Nişan yüzüğü kutlu idi. Dede Korkut'ta dendiği gibi nişan yüzüğünün “içinde bin bir nişan vardı” (Ögel 1979: 184). Nişandan sonra nikâh'a geçilir ki, Anadolu'da ve Orta Asya'da nikâh, yaygın olarak “kalın antlaşmasından sonra ve kız evinde” kıyılırdı (Ögel 2001: 268).

İslamiyet'ten önceki Türklerde aile hayatı açısından önemli bir toplantı düğün merasimleridir. Düğünler nikâhın kıyılmasından sonra gerçekleştirilmektedir. Türklerde düğün, yeni bir ev açma, aynı zamanda soyun devamı anlamına gelmektedir (Berber 2009: 3). Türklerde evlenme sırasında düğün yapma zorunluluk olarak görülmektedir (Köymen 1973: 21). Göktürklerde düğün, her ailenin servet derecesine göre yapılmıştır. Orhun yazıtlarında Bilge Kağan, "*Türgiş Kağanı'na kızımı fevkalade büyük düğünle verdim; Türgiş Kağanının kızını da fevkalade büyük düğünle oğluma alıverdim*" diyerek bu geleneği açıkça ifade etmiştir (Yakut 2002: 417). Eski Türklerde düğün merasiminde yerine getirilmesi gereken bazı âdetler bulunmaktadır. Bu âdetlerin başında 'küden' adı verilen düğün yemeği gelmektedir (Köymen 1973: 21). Halk da bu yemeklere katılmaktaydı. Bu durum hem halkın gözünde yönetimin itibarını artırmakta, hem de devlet yönetimindeki herkesi bir araya getirerek aralarında kaynaşma sağlanmaktaydı. Ayrıca Türk töresinde hükümdar yönettiği halkın karnını doyurmakla mükellef olduğundan düğünlerde bu görevini de ifa etmekteydi (Berber 2009: 4). Düğün yemeğinden sonra halk dağılır, böylece evlilik hayatı başlardı.

Türklerde kız alma ve evlenme, kolay bir iş olarak görülmemiştir. Göktürk yazıtlarında “kız” sözünün başka bir karşılığı da “pahalı” demektir (Ögel 1979: 180). Göktürk kitabelerinde geçen bu ifadeden kız için belli bir miktar ödemenin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu ifade bir malın değeri olarak görülmemelidir. Kitabelerde geçen bu ifade bir bedel olarak anlaşılmalıdır. Bu bedel, eski Türklerde evlenmenin mühim bir şartı kız ailesine verilen *kalın*dır (Donuk 1980-81: 165). Kalın, Türk aile hukukunun temeli ve güvencesi olarak görülmektedir. Kalın, erkek ailesinden kızın ailesine verilen bir aile malıdır (Ögel 2001: 263). Kaşgarlı Mahmud, kalın'ı, öncül mihir olarak kadına verilen çeyiz olarak değerlendirmektedir (Kaşgarlı Mahmud 1985: III, 371-372). Ödenen kalında, oğlan ailesindeki herkesin bir payı ve miras hakkı vardır. Hunlarda büyük kardeş ölünce, ondan sonra gelen kardeş, ölen kardeşinin karısı ile çocuklarını, eğer dul isterse alıp, kendi ailesine katabiliyordu. Dul istemezse böyle bir evliliğin olamayacağı bilinmektedir (Ögel 1979: 176-177).

Bazı kaynaklarda kalın'ın güveyi tarafından kız için kızın babasına ve velisine verilen belli bir miktar mal olduğu ifade edilmektedir (Yakut 2002: 423). Buradaki tartışma konusu kalın'ı kimin verdiği'dir. Bazı araştırmacılara göre kalın gerçekten güvey tarafından mı verilmektedir? Yoksa güveyin babası tarafından mı verilmektedir? İslamiyet'ten önce Türklerde evlenme bir alım-satım akdi olarak görülmemiştir (Yakut 2002: 423). Kalın, kızın evlenmede satın alma bedeli değil, sadece kızın yetiştirilmesi ve terbiyesi için yapılan masrafların karşılığı olarak telakki olunurdu (Donuk 1980-81: 165). Türklerde kız alınıp satılan bir mal olarak değerlendirilmediğinden kalın, başlık parası olarak da algılanmamalıdır. Kalın, bir kız satışı demek değildir. Türklerde kadın, bir eşya, mal değildir. Bunun için de ödenen kalın, bir gelin fiyatı olamaz. Çünkü kadın, evlilik hayatında bir köle olarak görünmüyordu (Ögel 1979: 178). Eğer kalın, başlık parası olarak algılanmış olsaydı Türk Aile Hukukunun temelini teşkil edemezdi. Buradan kalının kızın yetiştirilmesi için yapılan harcamalara karşılık olarak alınan bir bedel olduğu görülmektedir. Kalın, verilenin cins ve miktarı ise evlenenlerin servetine göre değişirdi (Donuk 1980-81: 165). Kalın; at, deve, koyun gibi çeşitli ehli hayvanlardan oluşurdu (Rasony 1971: 56; Koca, 2002: 16). Kalın olarak ödenen bu hayvanların miktarı, birkaç baş hayvandan olabildiği gibi yüzlerce at, binlerce koyun da olabilmektedir (Yakut 2002: 423). Kalın'ın miktarı ne kadar yüksek olursa, gelinin, damadın ve ailenin prestijleri de o kadar artmaktaydı (Koca 2002: 16-17).

Oğlunu evlendirmek babanın kaçınılmaz bir vazifesi idi. Eğer baba bu vazifesini yerine getirmez, gerekli olan kalın hakkını vermezse oğul "ev-bark," sahibi olabilmek için oğul babasının malından bir kısmını zorla alabilirdi. Bu da suç sayılmazdı (Ögel 1979: 178-180; Gökalp 1976: 285). Babanın imkânı yoksa veya yoksul ise, oğlunu çalıştırabilir ve kazandığı parayı da, kalın hakkına yazabilirdi. Kalın ödeme bir emek ve fedakârlık işi idi. Bu evlenmeğe bir meşruyet veriyordu (Ögel 1979: 178-180). Buradan oğlu evlendirmenin, babanın vazifesi olduğu görülmektedir. Baba bu görevini yerine getirdiğinde anlaşılan o ki, baba kalını kendisi ödemektedir. Yani tartıştığımız konu, kalını güvey mi ödemektedir, yoksa babası mı ödemektedir? Sorusunun cevabı olabilmelidir. Yukarıda da ifade ettiğim gibi, bu kavram kargaşasının sonlandırılması gerekmektedir. Kanaatimce kalın, evlenen oğlanın babasının malından olduğuna göre, baba malından kızın ailesine verilen bir maldır. Ya da babanın, oğluna aile mira-

sından verdiği evlenme payıdır. Kalını alan oğlun baba mirasından alıp almadığı ise miras hukuku ile ilgili kısımda değerlendirilecektir.

Kalının hukuki olarak ödenmesi konusunda araştırma yapan hukuk tarihçisi M. Akif Aydın bu konuda şu görüşlere yer vermektedir: “*Kalın, dört bölümden oluşur: 1-Kara Mal: Söz kesme anında babaya verilen mal. Baba bununla kızına çeyiz hazırlamak zorundadır. 2-Yelü: Nişanlı erkeğin ilk ziyaretinde nişanlısına verdiği hediye. 3-Tüy Mal: Düğün masraflarına katkıda bulunmak üzere verilen mal. 4-Süt Hakkı: Kızın annesine damat tarafından verilen hediye* (Aydın 1995: 37). Kalının ödenmesinin dört aşamada gerçekleşmesi bir kez verilen bir bedel olmaması, kalını başlık parasından ayıran en önemli unsur olmalıdır. Kalının, kızın babasına, kendisine ve annesine verilmesi de önemlidir. Çünkü kızın yetiştirilmesiyle ilgili anne ve babanın görevleri ayrı ayrıdır.

Hukuk tarihçisi, M. Akif Aydın, kalının hukuki mahiyeti konusunda dört farklı fikrin ileri sürüldüğünü belirtmektedir. Bu dört farklı fikir şunlardan oluşmaktadır: “*1-Evlilik bir satım akdi, kalın da bir satış bedelidir. 2-Kalın, babanın kızına yaptığı masrafların iadesi veyahut görülen hizmetlerin tazminidir. 3-Kalın, velayet hakkının bedelidir. Evlenme ile velayet hakkı babadan kocaya bu bedel karşılığında devredilmiş olmaktadır. 4-Kalın, nezaket için verilen bir hediye ve düğün masraflarına katılmadır*” (Aydın 1995: 37). Eski Türklerde, kalının ödenmesi sonucunda velayet hakkının babadan çıkması önemlidir. Çünkü kalını ödenen kızın babasının üzerinde velayet hakkı bulunmamaktadır. Kalın karşılığında kocasının obasına giden bir Türk kızı, hukukunun bir kısmını terk etmeğe mecburdu (Gökalp 1976: 288-289).

Türklerde kalın, yaygın olarak taksitle ödenebilirdi (Ögel 1979: 176; Ögel 2001: 263). Kalının taksitle ödenmesi durumu zaten ödeme biçiminden de anlaşılmaktadır. Çünkü kalın, evlilik hazırlıklarının belirli evrelerinde ödenmektedir. Ancak Türklerde kız kaçırarlara kalını peşin olarak ödenme zorunluluğu konmuştur. Kalını peşin ödemede, aracılar, tanıklar ve ailelerin toplantısı ile yapılır ve yeni bir antlaşma meydana gelirdi (Ögel 1979: 176; Ögel 2001: 256). “Kalınsız kız verme” sözü ilk defa Göktürk yazıları ile yazılmış yazıtlarda görülmektedir (Ögel 1979: 180). Eski Türk yazıtlarından Suci yazıtında geçen “*kızımın kalınsız birtim marıma yüz er turug bertim*”. Kızımı cihazsız verdim. Üstadıma yüz er ve bir mesken verdim (Orkun 1936: 156-157) ibaresinden İslamiyet’ten önceki Türklerde kalın verilmeden de evliliklerin gerçekleştiği görülmektedir. Kızın cihazsız verilmesi çeyiz olmadan verildiği anlamına gelmektedir. Kalın, tamamen ödenmedikçe düğün yapılmazdı (Ögel 2001: 263). Kalın antlaşmasından sonra kız evinde nikâh kıyılır. “Nikâh kıyma” sözü bütün Türk

illerinde aynı şekilde söylenir. Nikâh kıyılmadan önce kalın ve çeyizlerin miktarı tespit edilir (Ögel 1979: 185). Kalın ve çeyizin miktarının tespit edilmesi hukuki olarak malın teminat altına alınmasını sağlamak amacıyla. Anadolu'nun bazı bölgelerinde gelinin çeyizinin yazılması ve aile büyükleri tarafından imza altına alınması bu anlayışın devam ettiğini gösterir. Eski Türklerde nikâhsız evlilik söz konusu değildir (Türkdoğan 1992: 14).

M. Akif Aydın kalınla ilgili hukuki durumu şu şekilde açıklamaktadır: *“Türklerde nişanın bozulması durumunda eğer bu, erkek tarafının arzusu üzerine olmuşsa, kızın ağır kusurlu olması durumu müstesna, verilen kalın, geri alınmaz. Aksi durumda kalının iadesi gerekir. Erkek ve kızın düğünden önce ölmesi durumunda erkeğin varsa kardeşi, ağabeyin yerine geçme hakkına sahiptir. Kız tarafı buna rıza göstermezse kalın iade edilir. Eğer erkek kardeşlerden hiç biri bu evliliğe rıza göstermezse kalının iade mecburiyeti kalkar. Kızın ölmesi durumunda ise varsa kız kardeşin ölenin yerini alması gerekir. Bu durumunda onun için baldız kalını adıyla küçük bir ilave yapılır. Kız kardeşin ölen kızın yerini almaması durumunda kalının iadesi gerekir”* (Aydın 1995: 37).

Birbirini seven aileler kalını hesaba katmaksızın daha beşikte iken çocuklarını birbirine nişanlamakta idiler. Kız tarafı kızını vermekten vazgeçtiği takdirde aldığı kalını iade etmeğe mecburdu (Donuk 1980-81: 165).

Eski Türklerde çeyiz, kalın kadar önemlidir. Kalına karşılık olarak kız tarafı da çeyiz yapmak zorundadır. Çeyiz, baba malından kıza düşen bir pay'dır (Ögel 2001: 263). Kız baba ocağının malından hissesini alır, “yumuş” adlı bir çeyiz getirirdi. Bu çeyiz, aile arasında verilen hediyelerden, armağanlardan oluşmaktadır (Gökalp 1976: 296). Çeyizin miktarı en az kalının yarısı kadar olmalıdır. Kocanın bu çeyiz malı üzerinde hiçbir tasarruf hakkı yoktur (Donuk 1980-81: 165). Kocanın çeyiz malı üzerinde tasarruf hakkının bulunmaması aile hukuku açısından ailede özel hukukun veya şahsi mal edinme kavramının olduğu anlamına da gelmektedir. Kız, çeyizini alır gider ve koca evinin kütüğüne yazılırdı. Bundan sonra da, yaygın olarak, baba malından bir miras hakkı kalmazdı (Ögel 1979: 178). Kız, baba malından mirasını aldığına göre kocasıyla birlikte müşterek bir malın sahibi olmaktadır. Çünkü kız çeyizini getirmekte, güvey de baba malından hissesini almaktadır. Gelin ile güveyi mallarını birleştirerek, müşterek bir ev sahibi olurlardı (Gökalp 1976: 296). Gökalp'in bu dü-

şüncesi Türk aile hukukunda ortak mülkiyet kavramının oluştuğunu düşündürmektedir. O halde tartışma konusu, aile içinde özel mülkiyet ve ortak mülkiyet kavramının olup olmadığıdır. Kocanın çeyiz malı üzerinde tasarruf hakkının olmaması özel mülkiyetin varlığını güçlendirirken, gelin ve güveyin mallarını birleştirmek suretiyle yeni mal sahibi olmaları ortak mülkiyet kavramını oluşturmaktadır. Hanımın vefatı halinde çocukları yoksa çeyizin kadının akrabalarına iade edilmesi özel mülkiyet kavramını güçlendirmektedir (Donuk 1980-81: 165). Eğer hanımın vefatı halinde çeyizin de kocaya kalmış olduğu görülsedydi o halde ortak mülkiyet kavramının geliştiğine kanaat getirebilirdik.

Dede Korkut'ta, "oğlı olan evermiş, kızı olan köçürmüş" dendiği gibi kızın payı oğlan evine göçürülüyordu (Ögel 1979: 182). Eski Türklerde, gelinin malı olan çeyizine "sep" adı verilmektedir (Kaşgarlı Mahmud 1985: I, 319). Eski Türklerde çeyiz, hayvan sürüleri, yardımcı insanlar, kızlar, yengeler gelinde getirilmiştir (Ögel 1979: 183). Evlenen oğullar hisselerini alıp aileden ayrılarak yeni aile kurmak üzere çıkarlar, baba evi ise geride kalan en küçük oğula kalırdı (Kafesoğlu 1993: 216; Dursun 2011: 110). Baba ocağını tütürdüğü için küçük oğula "ot tigin" (ateş prensi) denmekteydi (Koca 2002: 16).

Türklerde ailenin bölünmemesine büyük önem verilirdi, bu nedenle oğlan evlendikten sonra babasının izni olmadan evinden ayrılamazdı (Aksoy 2011: 12). Ancak bu durum Türklerde boşanmanın olmadığı anlamına gelmemektedir. Aile hayatının devam etmesinin sakıncalı olduğu veya eşler arasında birtakım anlaşmazlıkların çıktığı durumlarda boşanmaya başvurulduğu görülmektedir. Eski Türk toplumunda koca, karısını, kadın kocasını boşayabilir. Koca karısının getirdiği çeyizin bedelini verirken, kadın da para vermek veya mihirinden vazgeçmek suretiyle kocasından boşanabilirdi (Uydu 1995: 173).

Türklerde bir erkek karısını boşayabilir veya evden kovabilirdi. Ancak bu durumda, kız evine vermiş olduğu kalın da yanmış olurdu (Ögel 1979: 179). Buradan erkeğin sebepsiz yere karısını boşama durumu söz konusudur. Erkek haksız olduğu için kalın, kız evinde kalmaktadır. Ancak kadının gayri meşru ilişkiler içinde olması koca için bir boşanma sebebidir. Kadın kusurlu ise ailesi kalını iade etmek zorundadır (Aydın 1995: 38). Burada kadının gayri meşru ilişki içinde olması kusur kabul edildiğinden erkek tarafının verdiği kalın kızın ailesi tarafından geri verilmek zorundadır. Kadın da, istediği zaman kaçıp baba evine gidemezdi. Bu durumda kız evinin kalını geri vermesi gerekirdi (Ögel 1979: 179). Kadının baba evine sebepsiz yere gitmesi kalının iade sebebidir. Kocanın karısına fena muamelede bulunması, başkalarıyla gayri meşru ilişkiler içine girmesi ve iktidarsız olması durumlarında kadının boşanma hakkının ol-

duğu kabul edilmektedir. Boşanmada kocanın kusurlu olması durumunda kadının kalını iade etmez ve getirmiş olduğu çeyizi geri götürür. Hiçbir tarafın kusurlu olmaması durumunda kadının ailesi kalını iade eder, erkek de çeyizi geri verir (Aydın 1995: 38).

Görülüyor ki evlilik öncesinde kalın'ın verilmiş olması eski Türklerde ailenin sağlam hukuki temeller üzerine oturtulmasını sağlamıştır. Bu durum, kalın'ın sağlam temeller üzerine oturması, aile bütünlüğünün korunması ve keyfi durumlarda bu bütünlüğün bozulmasının önüne geçilmesi içindir. Nitekim kalın'ın verilmiş olması aile hukuku ve aile bütünlüğü açısından önemli bir "Aile Sigortası"dır. Başka bir deyişle unutulmayan ve kaybolmayan bir "depozito" gibi idi (Ögel 1979: 179).

2. Türklerde Kadının Sosyal ve Hukuki Statüsü

Kaşgarlı Mahmud, eski Türklerde kadın için "avrat" ve "uragut" kelimelelerinin kullanıldığını ifade etmektedir (Kaşgarlı Mahmud 1985: I, 138-509). Türk aile yapısında otorite sahibi olarak baba görülmesine rağmen eski Türklerde evin sahibi kadındı. Bundan dolayı ev kadını için söylenen en yaygın söz "evci" idi (Ögel 2001: 251; Ögel 1979: 172; Caferoğlu 1968: 68). İyi kadın, evin dayanağı, dışarıda da kocasının bir yardımcısıdır (Ögel 1979: 173). Dede Korkut hikâyelerinde geçen şu ifadeler kadının kocasına yardımcı olduğunu göstermesi açısından önemlidir: "*Ben yerimden durmadan (yani ayağa kalkmadan), kadın yerinden durması gerekti*" (Ögel 1979: 173). Günümüzde her başarılı erkeğin arkasında bir kadının varlığının bilinmesi eski Türklerden günümüze kadar ulaşmış bir durum olmalıdır. Çünkü eski Türklerde görülen bu özelliği taşıyan Türk kadını her daim kocasına yardımcı olmaktadır.

Eski Türkler kadına ve aileye büyük önem vermişlerdir. Aile toplumun temeli olarak görülmüştür. Esasında bu temel kadına dayanmaktadır. Kadın, ailede çocukları yetiştiren, erkeğini kollayan, gözetken olduğuna göre toplumun geleceğine de yön veren kişidir. Bu yüzden eski Türklerde kadın itibar sahibi olup, muharebede düşman eline düşmesi büyük zillet sayılırdı (Kafesoğlu 1993: 217). Eski Türklerde bir kadın hiçbir surette mal gibi alınıp, satılamaz. Türk toplumunun bugüne kadar varlığını devam ettirmesinin sebeplerinden birisi, aileye ve kadına verdiği önemden kaynaklanmaktadır (Gömeç 2006: 17). Kadının toplumsal ve dini hayatta önemli rolleri vardır. Evin idaresi kadına

bırakılmıştır. Sosyal ve ekonomik faaliyetlere geniş ölçüde katılabilmiş ev işlerinden başka avcılık, çiftçilik yapmış, sürü sahibi olmuş, şöenlere ve kurultaylara katılmıştır (Akyılmaz 2000: 11). Kadın erkeği gibi cesur ve savaşçı olmalıdır ama onun temel rolü, kocasının isteklerini yerine getirmek, kocası savaşa gidecekse onun savaş elbiselerini, silahlarını ve atını hazırlamaktır. Kadının güzel ve şanslı olması tercih nedenidir (Tezcan 2000: 25).

Eski Türklerde devlet yöneticisi olan kağanların birden fazla evlilik yaptıkları bilinmektedir. Kağanların bu evliliklerinden olan hanımlarından ilki baş hatun olarak görülmektedir. Eski Türklerde ilk kadın, evde “Baş Kadın” idi (Ögel 2001: 252). Birinci Hatunların devlet içinde ve Kağanın yanındaki yerleri çok sağlam idi. Hatta sırf siyasi bir gaye ile Bilge Kağan’ın Hatun’u, kocası için bir Çinli prenses bile istemişti. Çinli prensesler ne kadar soylu olurlarsa olsunlar, onların çocuklarının devlet içinde yerleri yoktu (Ögel 1979: 193). Radloff’a göre dul analar, oğlanlar evlendikten sonra bile bütün ailenin “baş kadını” olurdu. Türk ailelerinde, baş kadınların rolleri, her zaman için çok büyük olmuştur. Yoksul ise, kocasından küçük olan kardeş, dudu ve çocukları himayesine alırdı. (Gumilev 2003: 101; Ögel 2001: 248-249). Resmi Çin tarihi kaynaklarından Şiçi’ye göre; Mete, Tuman’ın Ulu Hatun’dan doğan oğludur. Ulu Hatun, Mete’nin babası Tuman’ın ilk hanımına verilen addır. İkincisi ise Kuma-Hatun’dur. Birinci hatundan doğan büyük oğul, ikinciden doğan ise küçük oğuldur (Yakut 2002: 409). Kuma, gerçek kadından oldukça farklıdır. Kumanın aileye katılması bir eş gibi değil, hatunun kız kardeşi tarzında olmuştur. Kumaların çocukları babalarının servetinden pay alamamışlardır (Gökalp 1989: 72; Yakut 2002: 409). Kuma çocuklarının babalarının servetinden pay alamamaları, Türk soyundan gelen hatun çocuklarının servetin sahibi ve veliaht olabildiklerini göstermektedir.

Türk devletinde kağandan sonra ikinci sırayı katun almaktadır. (Donuk 1988b: 30). Türk tarihinde kadınların hükümdarların naibi olabilmeleri veya devlet içinde büyük söz sahibi olmaları (Türkdoğan 1992: 6) devlet yönetiminde bile kadınların kocalarıyla eşit haklara sahip olduğunu göstermektedir. Çin kaynakları Hunlarda, kağanın hatununun aynı kağan gibi kutsallığa sahip olduğundan ve devlet yönetiminden sorumlu kişi olarak bilindiğinden söz etmişlerdir (Yakut 2002: 409). Attila’nın yanına giden Doğu Roma elçilerinin Attila’nın huzuruna çıkmadan önce Hun imparatorunun karısı Arıkan tarafından kabul edilip, parlak ziyafetlerle ağırlanması (Çandarlıoğlu 1977: 62) Türklerde devlet yönetiminde kadınların söz sahibi olduğunu gösteren diğer bir örnektir. Göktürklerde hükümdar eşinin devlet idaresinde önemli rolü olduğu bilinmek-

tedir (Rasony 1971: 57). 642 yılında Göktürk Devleti zamanında Töles boylarından olan Sir Tarduşların Kağanı Bilge Kağana yine Töles boyu olan ama Çin'e itaat eden Ch'i-pi lideri Ho-li, halkı tarafından Sir Tardus lideri Bilge'ye teslim edildiğinde onu öldürmek isteyen Bilge Kağan, hatununun itirazı üzerine idamı durdurdu. Ho-li hapse atıldı (Taşağıl 1999: 55). Bu örnekten eski Türk devletlerinde hatunların yüksek siyasi güce sahip oldukları, cezaları değiştirebilme gücü ve iktidarlarının olduğu anlaşılmaktadır. 725 yılında Çin'den gelen elçiyi karşılayan heyet arasında Bilge Kağan'ın karısı Po-fu Hatun yer almıştır (Yakut 2002: 416; Taşağıl 2004: 90-91). Bilge Kağan'ın karısının elçilik heyetini karşılaması, devlet yönetiminde kocasıyla eşit haklara sahip olduğunu göstermektedir. Aile toplumun temeli, Türk devlet teşkilatının en küçük birimi olduğuna göre hukuki açıdan devletin en tepesinde yer alan kişilerde bile eşitlik kavramı görülmektedir. O halde eski Türklerde hukuki olarak kadın erkek eşitliğinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Fermanların muhakkak surette "Hakan ile Hatun buyurur ki ..." diye başlaması lazımdı. Sadece "Hakan buyurur ki..." diye başlayan fermanların hükümleri bazı yerlerde yerine getirilmezdi. Uluğ Yasa'da kadın haklarını koruyan müeyyideler mevcuttur (Çandarlıoğlu 1977: 63-64). Göktürklerde kadına verilen önem Orhun Kitabeleri'nden kolaylıkla anlaşılabilir. Yazıtlardan kağanların "hatun" adı verilen eşleriyle birlikte tahta çıktıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca kağan öldüğü zaman çocukların velayet hakkı da annelerine geçmiştir. Kutluk Kağan'ın ölümünden sonra oğullarının velisi anneleri Bilge Hatun olmuştur (Yakut 2002: 416). Orhun Kitabeleri'nde geçen "*Babam Kağan uçtuğunda küçük kardeşim Köl Tigin yedi yaşında kaldı. ....Umay gibi annem hatunun devletine, küçük kardeşim Köl Tigin er adını aldı*" (Yakut 2002: 416) ifadeyle Bilge Kağan, babasının öldüğünde annesinin devlete ve kardeşine sahip çıktığını anlatmaktadır. Burada da kadına önem verildiği görülmektedir. Göktürkler de kadına önem vermekte ve ona "eş" diye hitap etmekte idiler. Uygurlar VII. asırda henüz devletlerini kurmadan önce Uygurların Kağanı savaşlarla uğraştığından dolayı anası Uluğ Hatun: "*İhtilaflara ve davalara bakıyor; kanunlara tecavüz edenleri şiddetle, fakat adaletle cezalandırıyordu. Bu sayede Uygurlar arasında nizam kurulmuş buluyordu.*" (Turan 1969: 126). Kağanın annesinin adaleti sağlamakla görevli olması kadına verilen önemi göstermektedir. O halde kadın için ortaya çıkan bir statü adalet işlerini sağlamakla görevli olma işidir. Yani yargıçlık görevini yerine getirmişlerdir. Uygur Kağanlarından Böğü Kağan Çin'e hücüm ettiği zaman bu sefere hatunu da bizzat katılmıştı (Ögel 1979: 116).

Eski Türkler anneye “ög” derlerdi. Ana adı babadan daha önce gelir ve “ana-baba” denirdi (Ögel 2001: 247-248). Dede Korkut’da geçen “ana-baba veya ana-ata” şeklindeki deyimler, ananın ailedeki yerini göstermesi bakımından önemlidir (İlgen 2005: 827). Uygurlarda “ana-ata”, ana-baba sözleri çok yaygındır. Kadına büyük değer verilmiştir. Annelerini, “anam tuğlu kutlu ağa” diye adlandıran Uygurların, eski şiirleri, anneyi “tuğluk” ve “kutluluk” isimlendirmeleriyle onurlandırmıştır (Güler 1992: 74 vd; Yakut 2002: 423). Ana ve baba kavramının aynı ifadede geçmesi aile içinde kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduklarını göstermektedir. O halde Türk aile yapısı eşitlik esasına göre şekillenmiştir diyebiliriz.

3. Türklerde Erkeklerin Sosyal ve Hukuki Statüsü

Türk ailesinde erkeğin de kadın kadar sosyal ve hukuki statüsü bulunmaktadır. Erkek sadece savaşan, çalışan birey değil aynı zamanda ailesine karşı da sorumlu olan kişidir. Türk aile sisteminde “Baba hakkı” yani “atalık”, Türklerde sonsuz değildi (Ögel 2001: 247). Eski Türklerde babalık hakkının sonsuz haklara sahip olmaması ferdi özgürlüklerin gelişmesi açısından önemlidir. Mete ve Oğuz Kağan, töreye karşı geldiler diye, babalarını bile öldürebiliyorlardı (Ögel 2001: 247). Baba – oğul ilişkileri içerisinde babanın oğluna ya da oğlun babaya karşı üstünlüğü bulunmamaktadır. Aile hukuku açısından Türk hukuk sistemi içinde kişi özgürlüklerinin ön planda olduğu görülmektedir. Ölmüş büyüklere tazim, atalara saygı “Baba Hukuku”nun inanç sahasındaki belirtisi olarak görülmektedir (Kafesoğlu 1993: 291).

Türk aile sisteminde baba ailenin reisi olarak görülmesine rağmen kadının da aile üzerinde hak ve sorumluluklarının olması bu konunun incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışmamızda ortaya koyduğumuz Türk aile sisteminde kadın ile erkeğin eşit haklara sahip olduğu fikri bir kez daha doğrulanmaktadır. Bu eşitliği gösteren örnek Dede Korkut hikâyelerinde geçmektedir. Dede Korkut’da Dirse Han, çocuğu olmadığı için ağlıyor ve karısına “*bu suç senden midir yoksa benden midir?*” şeklinde dert yanarken, ona kötü söz söylemekten kaçınıyor ve günahı karısıyla eşit olarak paylaşma yolunu tercih ediyordu (Ögel 2001: 249; İlgen 2005: 827). Görülüyor ki, en olumsuz durumda dahi kadın ile erkek eşit haklara sahiptir. Buradan çıkarılacak diğer bir sonuç eşlerin birbirlerini suçlamak yerine, hatayı veya kusuru kendi aralarında bölüşmeleridir.

Eski Türk toplum yapısında hukuki açıdan aile hayatı, düzene konulmuştur. Bu aile düzeni, nikâha ve tek eşli evliliğe dayanmaktadır (Rasonyi 1971: 57).

O halde erkek başka bir kadınla evlenemeyecek. Bu da hukuki olarak erkeğin ailesine ve eşine bağlı olması zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Evliliklerin oluşmasında hukuki olarak karşımıza çıkan bir başka konu, evliliklerin sınırlandırılmasıdır. Eski Türklerde yaş farkı fazla olan evliliklere izin verilmez. Yaşlı kuşaktan erkek, genç kuşaktan bir kadınla evlenemezdi (Kafesoğlu 1993: 229). Yaş farkı fazla olan kişilerin evlenmelerinin engellenmesi Türklerde aile hayatında eşlerin birbirleriyle uyumunu sağlamak açısından önemlidir. Yine yaşlı bir erkek kendisinden yaşça küçük bir kadınla evlenemediğine göre, burada hem ailenin sosyal açıdan devamlılığı hem de fiziksel uygunluğun sağlanması amaçlanmaktadır. Çünkü yaşlı bir erkek her an ölümle karşı karşıya kalabilir. Erkeğin ölümü eşinin dul kalmasına, çocuklarının yetim kalmasına neden olabilir. Hukuki ve sosyal açıdan anne ve çocuklar sıkıntı yaşayabilir. Bu yüzden erkeğin kendisinden yaşça küçük olan bir kadınla evlenmesine izin verilmemiştir.

Eski Türklerde nikâh, ailenin oluşmasını sağlayan önemli unsurlardan biridir. Bir çeşit sözleşmedir. Bu sözleşmenin varlığı erkek açısından başka bir kadınla olamayacağını da teminatıdır. Nikâh için ana ve babanın onayı şarttır. Evlenen erkeğin, gelinin ana babasına bir miktar mal vermesi gelenektir, verilen bu mala “kalın” denir. Kalını verilen gelin, ailenin eşit üyesidir (Ögel 2001: 256). Kalın, aynı zamanda erkeğin her istediğinde eşini babasının evine göndermesini veya boşamasını engellemektedir. Türkler, tarih boyunca ailenin bölünmemesine dikkat etmiştir (Ögel 2001, 247). Gelin, kocasının yurdunda hak sahibi olmaktadır. Kocasının ölmesi durumunda, kadına kocasının malları ve çocuklarının velayeti kalmaktadır. Kadının erkeğin ölümünden sonra mallarını ve çocuklarının velayetini alması bize eski Türklerde hayatta olan erkeğin malın sahibi olduğunu düşündürmektedir. Erkek, aile hayatında hayatta iken çocukların velayetini bulunduran kimsedir. Hayatta olan babanın çocukların velayetini alması ataerkil bir yapıya sahip olduğunun, öldükten sonra velayetin anneye geçmesi kadın ile erkeğin eşit haklara sahip olduğunun ve erkeğin mirasının kadına kaldığının bir göstergesidir.

4. Mülkiyet, Miras ve Ceza Hukuku

Eski Türklerde aile hukukunun temeli miras ve mülkiyet hukukuna dayanmaktadır. Miras ve mülkiyet kavramları Türklerde mal ve servetin paylaşımı

mı, ortak kullanımı olarak değerlendirilmektedir. Miras payına eski Türklerde “Ülüş” denir. Bu pay kişilere olduğu kadar budun ve boylara da verilen bir hisse idi. “Ülög” de bir paydır. Ancak Tanrı tarafından insanlara üleştirilen akıl ve şans için de böyle denirdi (Ögel 1979: 190-191). Ailenin bütün malının umum aile fertlerine ait (Gökalp 1976: 296) olması eski Türk toplumunda mülkiyet hukukunun oluşmasına neden olmuş gibi görünmektedir. Eski Türklerde zamanı gelip, yuvayı terk eden çocukların beraberlerinde haklarına düşen malı almaları (Gömeç 2006: 18) şahsi mülkiyetin olduğunu göstermektedir. Aynı aile yapısında görülen ortak mülkiyet ve şahsi mülkiyet kavramları zihinleri karıştırmaktadır. Burada tartışılması gereken ve cevap aranması gereken soru “*Türklerdeki mülkiyet anlayışının ortak mı? Yoksa şahsi mi?*” olduğu sorusudur.

İslamiyet’ten önceki Türklerde bütün çocukların, ana ve babalarının mirasında hissesi vardır (Uydu 1995: 172). Mirasın intikali için baba ve ananın ölmesi lazım gelmezdi (Gökalp 1976: 296). Erkekler baba malından paylarının bir kısmını bir kahramanlık sonucu milli bir ad olarak elde etmektedirler. Oğul buluş yaşına geldikten sonra bir kahramanlık göstermeğe çalışırdı ve bir kahramanlık gösterdiği gün cemiyet tarafından milli bir ad verilirdi. Dede Korkut Kitabında kahramanlık gösterdikten sonra milli bir ad alma hususunda “Ozan” rehberlik etmektedir. Ozan küçük kahramanın babasına “*Senin oğlun bir kahramanlık yaptı. Ona bir milli ad verdik. Sen de ona sürülerinden, otağlarından, oymaklarından ayırıp bir ordu ver*” (Gökalp 1976: 296) demektedir. Kahramanlığın milli bir adla ödüllendirildiği ve baba malından belirli bir miktar malın oğluna verildiği görülmektedir. Buradaki ‘ordu’ kelimesi gerçek manadaki bir ordu değildir. Güç ve iktidar sahibi olması için oğlunun servet sahibi olması anlamına gelmelidir. Baba hayatta iken, babasından mal alarak ayrılmış, müstakil bir “ev” kurmuş oğullar mirastan hisse alamazlar (Uydu 1995: 172). Çocukların anne ve babasının mallarından paylarını almaları için diğer bir yöntem evliliğin gerçekleşmesidir. Evlenecek olan kız ya da erkek kendisine düşen malları alırdı. Kız bunu çeyiz olarak erkek ise arazi, ev, sürü vb. gibi alırdı. Baba evi ise en küçük olan erkek kardeşe kalırdı. Baba ocağını o devam ettirirdi (Donuk 1980-81: 163). Evlendiği zaman bir miktar çeyiz almış kızlar da baba mirasından hisse alamazlar (Uydu 1995: 172). Çeyiz hakkını alan kızın baba evinde başka bir hakkı kalmıyordu. Babanın terbiye ve yetiştirmesi, çok mühimdi. Çok eski bir atasözü, “*Er oğlu yoklukta kalmaz*” diyordu. Söz ve öğüt de bir miras gibi idi. Eski Türkler, buna da “kumarru” derlerdi. 13. Yüzyıldan sonra ise, Türklerde artık, “miras alma” sözü görülmeğe başlamıştı (Ögel 1979: 190). Türk aile yapısında erkek ve kızların evlenirken baba malından kendilerine düşen payları yani baba mirasından haklarını almaları mal paylaşımı gibi bir sorunun yaşan-

madığını göstermektedir. Malını alan kız veya erkek kendilerine göre yeni bir mal sahibi olmaktadır. Evin en küçük erkek kardeşe bırakılması da onun baba mirasından olan payıdır. Babanın malının son temsilcisi olan küçük oğul, malın büyük bir kısmının da sahibi olmaktadır.

Babadan sonra aileyi anne temsil ettiği için annenin yeri babanın diğer akrabalarından daha ileri olurdu. Babanın mirası anneye kalır ve çocukların vasisi de o idi (Ögel 1979: 169). Babanın mirasının anneye kalması, kadının ailenin malı üzerinde hukuki olarak hakkının olduğunu gösterir. Türk ailesinde, kadının ve çocukların kendilerine ait mülkünün bulunması, evlenen kadının baba evinden getirmiş olduğu çeyiz malı üzerinde kocasının hiçbir tasarruf hakkının bulunmaması (Donuk 1980-81: 165) eski Türklerde şahsi mülkiyet anlayışının geliştiğini gösterir. Kocanın vefatından sonra karısı $\frac{1}{4}$ alır. Bundan başka miras taksim edilmeden getirmiş olduğu çeyiz kocasının verdiği kalından fazla olmuş ise bu fazlayı alır (Uydu 1995: 172). Baba malının, anneye kalması şahsi mülkiyetin oluştuğunu göstermektedir. Eğer babanın malı anne ile çocuklara bırakılmış olsaydı o zaman Türklerde ortak mülkiyetin oluştuğunu net bir şekilde söyleyebilirdik. Buradan Türklerde şahsi mülkiyetin ön planda tutulduğunu söylememiz mümkündür. Eski Türklerde kadının kendine ait şahsi malı olabildi. Bu herhangi bir Türk kadını olabileceği gibi bir Kağan eşi de olabilirdi. Attila'nın Hatunu Arıkan'ın ayrı bir sarayı, mabeyincisi ve müstakil gelirleri olduğu bilinmektedir.

Eski Türklerde aile hukukunun bir diğer bölümünü mülkiyet hukuku oluşturur. Otlak ve yaylaklar Türk boylarının ortak mülkiyetinde olduğundan ailelerin mülk durumunu hukuki olarak etkilemektedir. Türklerin otlak ve yaylaklardan faydalanan at, koyun ve sığır sürülerine karşılık belirli ölçülerde vergi ödemeleri, göçlerde ailelerin ve fertlerin kendilerine ait taşınabilir mallarını beraberlerinde götürürebilmeleri ve istedikleri gibi tasarruf etmeleri onlardaki hürriyet duygusu ve serbestçe davranma eğilimini daime canlı tutmakta idi (Kafesoğlu 1993: 226). Eski Türklerde, mülkiyet sahibi mülkünden kendisi istifade ettiği gibi, bu mülkünü satabilir, kiraya verebilir, rehne koyabilir, kendisi işletebileceği gibi, ortakçı vasıtası ile de işletebilir. Mülkiyet hakkı sahibinin vefatından sonra onun varislerine geçer (Uydu 1995: 172).

İslamiyet'ten önceki Türklerde aile hukukuyla ilgili diğer bir alan ceza hukukunun varlığıdır. Kaşgarlı Mahmud, Eski Türklerde, suçun karşılığı olarak "yazuk" tabirini kullanmaktadır (Kaşgarlı Mahmud 1985: I, 16-203-220; Kaşgarlı Mahmud 1985: II, 75-135; Kaşgarlı Mahmud 1985: III, 16). Kaşgarlı Mahmud'a göre; "yazuklug" tabiri "günahlı" olarak tanımlanmaktadır (Kaşgarlı Mahmud 1985: III, 50). Bu tabirin karşılığı ise "yazuksuz" yani "günahsız" olarak geçmektedir (Kaşgarlı Mahmud 1985: I, 400; Kaşgarlı Mahmud 1985: III, 16). Suç işleme, "yazık kılma" sözü ile karşılanıyordu. Suç sözümüz çok eskidir. Asıl manası, yoldan ve yönden sapma iş demektir (Ögel 1979: 263). Suçun olduğu eski Türklerde cezanın olması da kaçınılmazdır. Ceza Hükümü Göktürk yazıtlarında, "kıyın, kıyın aymak", yani "hükümü söylemek" sözü ile karşılanır (Ögel 1979: 263).

Eski Türklerde ailenin korunmasına önem verilmiştir. İşlenen suçlar karşısında cezalar verilmiştir. Ceza hukukunun oluşmasında ailenin bütünlüğünün korunması esas alınmıştır. Aile bireylerinden birinin işlediği suç ailedeki diğer fertleri de ilgilendirmektedir. Eski Türklerde suç işleyen bir evlat yüzünden babası da suçlu olarak değerlendirilmekte ve babaya da ceza verilmektedir. Bu yüzden Çinliler, Türklerin Aile Hukukunu çok sert ve zalimce değerlendirmişlerdir. Örneğin, Türklerde hırsızlık yapan herkes öldürülür, hırsızın kesilen başı bir ipe bağlanarak babasının boynuna asılırdı. Aile içinde böyle bir baba, hırsız oğlunun başını ölünceye kadar boynundan çıkaramazdı (Ögel 1979: 233). Türk aile hukukunun ceza ile ilgili bu uygulamasının Çinlilerin gözünde çok sert olarak görülmesi kaçınılmazdır. Suçluların aleyhine ağır cezaların konulması ve aile fertlerinin de suçluların işledikleri suçlardan sorumlu olmaları caydırıcı bir faktör olarak dikkati çekmekteydi. Töre hükümlerine uymak suretiyle hayatın sürdürülmesi esas amaç olarak yer almaktaydı. Bu suretle ülke içerisinde birlik ve bunun doğal bir uzantısı ve sonucu olarak dirlik sağlanabiliyordu (Durmuş 2009: 83). Buradan Türk toplum hayatındaki aile fertlerinin birbirlerinden sorumlu olmaları ve disiplinin bütün toplum nezdinde uygulandığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Aile hayatında kadının sosyal statüsünün korunmasına özen gösterilmiştir. Bu yüzden kadınlara yönelik suçlar ise ağır şekilde cezalandırılmaktadır. Kadına karşı işlenen suçların katı ve acımasız bir şekilde cezalandırıldığı bilinmektedir. Kadına karşı işlenen suçların başında zina gelmektedir. Türklerde "zina" çok büyük bir suçtu (Güler 1992: 49). Zina, evlilik kurumunun dışındaki cinsel ilişkileri tanımlamaktadır. Sözlü hukukun töre dışında ve gelenek kapsamında en ağır ve en yaygın ceza uyguladığı alan burasıdır (Oğuz 2012: 110). Zinanın

cezası idamdı (Gumilev 2003: 101; Kafesoğlu 1993: 279-280; Güler 1992: 49). Zinanın ölümle sonuçlandırılması evli kadına karşı işlendiğinde görülmektedir. Eğer tecavüz edilen kız ise, tecavüz eden kişi derhal onunla evlenmek zorunda idi (Gumilev 2003: 101). Genç kız evlenmeyi kabul etmezse, suçu işleyen kişi idam cezasıyla karşılık görürdü (Öztuna 2004: 226; Kafesoğlu 1993: 279-280). Bu konuda suç işleyen ve kız bozanlar için “kızadı” veya “kapadı” sözleri kullanılıyordu (Güler 1992: 49).

Sonuç

İslamiyet'ten önce Türk ailesinin hukuki yönlerini değerlendirdiğimiz çalışmamızda Türklerin aile yapılarına önem verdiklerini ve aileyi oluştururken töre adı verilen hukuki kurallara uyduklarını gördük. Eski Türklerde ailenin meydana gelmesini sağlayan örf, âdet, gelenek, görenekler bütünü oluştururken töre kanunlarının uygulanması ailenin en önemli teminatı idi. Makalemizin içinde yer yer tartışılan konulardan elde edilen çıkarımlar ve kendi değerlendirmelerimizi şu şekilde belirtebiliriz:

Türklerde aile önemlidir. Türk milletinin en temel sosyal birimidir. Ailenin oluşması için yasalara göre hareket edilmelidir. Yasalar, kurallar bütünü olmanın yanında Türklerde toplumsal yaşantının da kaynağıdır. Ailenin oluşumunu sağlayan gelenek hukuku, töreye göre şekillenmiştir. Söz kesiminden nişan merasimine, nikâhtan düğüne toplumsal gelenekler, esasında Türk aile hukukuna göre yapılmıştır.

Kalın ve çeyiz, aile hukuku açısından önemli iki konudur. Kalın için başlık değerlendirmesi yapan araştırmacılar olmakla beraber kanaatimce kalın, başlık parası değildir. Başlık parası, kız için ödenen belirli bir bedeldir. Kalında da bir bedel söz konusudur ama kızın yetiştirilmesi için ödenen bir bedeldir. Kızın babası veya annesi evlilik çağına geldiğinde kızı için kalın alacağını bildiğinden kızını da ona göre yetiştirecektir. Kızın ailesi de kalın'a karşılık çeyiz hazırlamak zorundadır. Kızın çeyizini alması aile mirasından payını alması anlamına da gelmektedir.

Eski Türklerde hukuki açıdan kadın erkek eşitliği vardır. Her ne kadar sosyal olarak eski Türklerin ataerkil bir yapıya sahip olduklarını ifade ediyorsak da annenin de söz sahibi olması bu eşitlik çıkarımını yapmamıza neden olmak-

tadır. Diğer bir çıkarım Hatun'un devlet yönetiminde söz sahibi olması, Hakan'ın olmadığı durumlarda devleti yönetmesidir.

Eski Türklerde aile üyeleri kanunlar önünde eşittir ve kanunlara uymak zorundadır. Hakanın bile kanunlara uymak zorunda oluşu eski Türklerde kanun üstünlüğünün olduğunu gösterir.

Türk aile yapısında erkek ve kadın, mallarını birleştirdiklerinden ortak mülkiyet kavramı oluşmuştur. Bu, tartışmalı bir konudur. Çünkü kadının baba evinden getirdiği çeyizin kendine ait olması ve boşanma durumunda baba evine geri götürmesi şahsi mülkiyet kavramının olduğunu göstermektedir. Kalının geri verilmesi ya da yanması durumları da şahsi mülkiyetin var olduğu tezimizi güçlendirmektedir.

Aile hukukunun önemli bir bölümünü cezalar oluşturmaktadır. En önemli suç, zinadır. Zina, töreye göre suç sayılmıştır. Bu suçu işleyen eğer bekâr ise karşısındaki kişi evlenmeyi kabul ederse, zina yapmak, ceza olmaktan çıkmaktadır. Eğer kabul etmezse suçun cezası olan idam cezası uygulanmaktadır. Evli olan kimsenin bu suçu işlemesi durumunda uygulanacak ceza doğrudan idam cezasıdır.

Sonuç olarak, İslamiyet'ten önce Türklerde kendilerine özgü bir hukuk anlayışı oluşmuş ve bu anlayış aile hayatını etkilemiştir. Aile hukuku olarak değerlendirdiğimiz konuların bazıları Türklerin İslam dinine girmeleriyle birlikte din, toplum ve hukuk anlayışına temel teşkil etmiştir. Türkler, aile hukuku açısından edindikleri kuralları yeni hukuk düzenleri içinde de yaşatmışlardır. Günümüz modern hukuk sisteminde bile eski Türk toplumundaki aile hukukunun etkilerini görmek mümkündür. ©

KAYNAKLAR

- AKSOY, İlhan (2011), "Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 16, s. 11-19.
- AKYILMAZ, Gül (2000), *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Göksu Yayınları, Konya.
- ARSAL, Sadri Maksudi (2002), "Eski Türklerin Hususi Hukuku", *Türkler*, Cilt III, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 88-96.
- AYDIN, M. Akif (1995), *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- BERBER, Oktay (2009), "Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik Unsuru Olarak Düğünler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, s. 1-11.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin (1977), *Türk Destan Kahramanları*, And Yayınları, İstanbul.
- DONUK, Abdülkadir (1980-81), "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 33, s. 147-168.
- DONUK, Abdülkadir (1988b), "Eski Türk Ailesi ve Vasıfları", *Türk Yurdu*, Cilt IX, Sayı 16, s. 5-9.
- DURMUŞ İlhami (2009), *Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk*, Maya Akademi Yayınları, Ankara.
- DURSUN, Aysun (2011), "Dede Korkut Hikâyelerinde Halk Hukuku", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/4 Fall 2011, s. 107-122.
- ERGİN, Muharrem (1983), *Orhun Abideleri*, 9. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERKUL, Ali (2002), "Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri", *Türkler*, Cilt III, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 58-66.
- GÖKALP, Ziya (1976), *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz: Kazım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- GÖKALP, Ziya (1977), *Türk Töresi*, İnkılâp Yayıncılık, İstanbul.
- GÖKALP, Ziya (1989), *Türk Ahlakı*, (Haz.: Yalçın Toker), İstanbul.
- GÖMEÇ, Saadettin (2006), "Bazı Çingiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları", *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi* 1, Sayı: 2, s. 9-19

- GUMİLEV, Lev Nikoloyeviç (2003), *Eski Türkler*, Çev. D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- GÜLER, Ali (1992), "İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.I, Ankara, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, s. 39-53.
- İLGEN, Abdulkadir (2005), "Bozkır Göçebelerinde Sosyo-Ekonomik Yapı", *İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları 49. Kitap Prof. Dr. Turan YAZGAN'a Armağan Özel Sayısı*, İstanbul, s. 817-840.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1993), *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- KAŞGARLI MAHMUD (1985), *Divan-ı Lugat'it Türk Tercümesi*, Cilt I, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KAŞGARLI MAHMUD (1985), *Divan-ı Lugat'it Türk Tercümesi*, Cilt II, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KAŞGARLI MAHMUD (1985), *Divan-ı Lugat'it Türk Tercümesi*, Cilt III, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KOCA, Salim (2002), "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Türkler*, Cilt III, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 15-37.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1973), *Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı*, Selçuklu Araştırmaları Dergisinin Dördüncü Sayısından Ayrı Basım, Güven Matbaası, Ankara.
- OĞUZ, M. Öcal (2012), "Yazılı Hukuk ve Sözlü Hukuk Açısından Evlenme Pratikleri ve Töre Cinayetleri", *Millî Folklor*, Yıl 24, Sayı 95, s. 103-113.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1936), *Eski Türk Yazıtları*, Cilt I, T.D.K., Devlet Basımevi, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (1979), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 2. Baskı, Kömen Yayın ve Dağıtım, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1981), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C. I, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (2001), *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 4. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÖZTUNA, Yılmaz (2004), *Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Türkler*, Babiâli Kitap Yayınları, İstanbul.
- RASONYI, Laszlo (1971), *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- TAŞAĞIL, Ahmet (1999), *Gök-Türkler II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2004), *Gök-Türkler III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TEZCAN, Mahmut (2000), *Türk Ailesi Antropolojisi*, İmge Kitabevi, İstanbul.

TURAN, Osman (1969), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi I*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul.

TÜRKDOĞAN, Orhan (1992), "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.I, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, s. 1-38.

UYDU, Mualla (1995), *Türk-İslâm Bütünleşmesi*, Hamle Basın-Yayıncılık, İstanbul.

YAKUT, Esra (2002), " Eski Türklerde Hukuk", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, Eskişehir, s. 401-426.